

مقدمه حقوق

دوره ۹ - شماره ۲۸ - تابستان ۱۴۰۵

آثار حقوقی ناشی از گشایش اعتبار اسنادی نسبت به خریدار و ذینفع
همایون مافی، محسن رئیسی، احمدرضا امیری لاریجانی
امکان سنجی عدالت کیفری بین‌المللی برای رسیدگی به اکوساید در چهارچوب تغییرات اقلیمی
سبحان طیبی، ماجده معقولی
تحلیل ماهیت و سازوکار اجرای تصمیمات دیوان بین‌المللی دادگستری با تأکید بر رویه دیوان در مواجهه با خلأ حقوقی
سمیه رحمانیان، پوریا ابراهیم زاده
منع سوءاستفاده از اضطرار در نظام حقوقی ایران
زینب قادری، عبدالمجید یوسفی، ستار فخرایی
مطالعه تطبیقی شرط انفساخ در حقوق ایران و نهاد انحلال قرارداد در کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا
حکیمه محمودسلطانی، مهدی شیخ محمودی
ارکان و مبانی جرم‌انگاری تبانی برای ارتکاب جرم در حقوق کیفری ایران و فرانسه
صابر سیاری زهان
چالش‌های اسناد الکترونیکی در حقوق ایران
محمدرضا عبدی، ساسان وزین پور
نقش دوگانه هوش مصنوعی در مقابله با اطلاعات نادرست و جعل عمیق: چالش‌ها و راهکارها
عاطفه لرججوری، سیداحمد پیروندیزی
ماهیت حقوقی شرط بنایی در فقه امامیه و حقوق ایران؛ تبیین مبانی اعتبار و قلمرو آن در قراردادهای مشارکت مدنی
سیدعلیرضا حسینی، محمدرضا رستمی، طاهره جعفری
بررسی فقهی و حقوقی جایگاه و نقش وصیت اشخاص بلاوارث در تعیین تکلیف دارایی بعد از فوت
سیده نازنین موسوی
مبانی، شرایط و آثار قراردادهای تأمین کیفری متهم در نظام کیفری ایران
کامران رحیمی سکه روانی
بررسی فقهی بطلان معاملات در قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول
مهدی رجائیان، جعفر قجه بیگلر
بزه دیدگی اطفال و نوجوانان در فضای سایبری و متاورس: مروری بر شناخت علل تا راهکارهای پیشگیری و مقابله با آن
جواد چراغی
تحلیل نقش‌های حمایتی کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا در زمینه تسهیل و صیانت از تجارت بین‌المللی
اسماعیل چوگانی
کارکرد سیاست جنایی دادستانی در پیشگیری و تعقیب جرائم ناقض حقوق عامه
وحید کیومرثی
مطالعه تطبیقی قاعده استقلال شرط دآوری در حقوق ایران، فرانسه، انگلستان و قانون نمونه آنسیترال؛ نظریه‌ها و رویه‌ها
سعید جوهر
وضعیت معاملات مجنون ادواری در حقوق ایران و انگلستان
امیرمحمد توکلی، ستایش حاج رجبعلی طهرانی، فاطمه اله وردی، امیررضا نقروی
تأثیر قوانین سختگیرانه بر رفتارهای مرتبط با خرید و فروش مواد مخدر
حمیدرضا قناعتیان
نقش صلح آمیز انرژی هسته‌ای در حقوق ایران و نظام بین‌الملل با رویکرد جدید
مجاهد امیری، فاطمه اصغرزاده شیرازی
تأثیر فناوری‌های نوین، هوشمندسازی و تحول دیجیتال در اجرای قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول
نگار فولادی، وجیهه محسنی
تحلیل جرم شناختی قاچاق کالا در استان هرمزگان
احمد پدیدار، محمد کمالی
قرارداد هوشمند در نظام حقوقی ایران
مهدی صالحی زاده
چالش‌های حقوقی دولت الکترونیک و مسئولیت مدنی دولت
سعید سردشتی بیرجندی
اصل بی طرفی تحصیل دلیل در فرآیند دادرسی کیفری ایران
محمدحسن ملک محمدی
تحلیل کیفی مبانی و قلمرو مسئولیت کیفری در ارتکاب جرائم ناشی از سندرم پای بی قرار: تعامل اختلال عصبی-حرکتی با
ارکان تقصیر و قابلیت انتساب
زهره عنالوی اصفهانی
نسبت قاعده و استثناء در حقوق مدنی ایران: با تأکید بر اصل لزوم قراردادهای و موارد خروج از آن
امیررضا علی تبار
نهادسازی اساسی: ثبت‌نام در ارتش و حبس دسته‌جمعی در ایالات متحده آمریکا
برایان سایکز، امی کیتی بابلی، یاسر شاکری

Challenges of Electronic Documents in Iranian Law

چالش‌های اسناد الکترونیکی در حقوق ایران

Mohammadreza Abdi

Master of Science in Private Law, Tabnak University,
Lamerd, Iran (Corresponding Author)

محمد رضا عبدی

کارشناس ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه تابناک، لامرد، ایران (نویسنده مسئول)
mohammad.r5910@gmail.com

Sasan Vazin Puor

Master of Science in Private Law, Tabnak University,
Lamerd, Iran

ساسان وزین پور

کارشناس ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه تابناک، لامرد، ایران
sasanvazinpuor@gmail.com

Abstract

Based on Article 1257 of the Civil Code, we find that a document is one of the most important evidences for proving a claim in law. In the Civil Code, a document is a writing that can be relied upon to prove a claim by defending oneself. Therefore, the traditional definition of a document indicates that the document must be material and have an external embodiment, but the increasing trends in the use of electronic devices and new technologies ultimately led to the discussion of electronic documents and their validity from a legal perspective in many countries and the adoption of appropriate regulations in relation to them. In the Iranian legal system, the Electronic Commerce Law addressed this important issue. In this study, which was conducted using a descriptive-analytical method, we intend to examine the evidentiary power of electronic documents compared to other evidences for proving a claim. It should be noted that this study is conducted with evidences that are relevant, dependent, and have a formal and substantive relationship with electronic documents.

Keywords: Proof of Claim, Electronic Devices, Electronic Commerce.

چکیده

بر اساس ماده ۱۲۵۷ قانون مدنی در می‌یابیم سند یکی از مهم‌ترین ادله اثبات دعوا در حقوق است. در قانون مدنی سند به نوشته‌ای گفته می‌شود که در مقام اثبات دعوا با دفاع از خود قابل استناد باشد؛ بنابراین تعریف سنتی از سند نشانگر آن است که سند حتماً باید به صورت مادی بوده و تجسم بیرونی داشته باشد، اما گرایش‌های روزافزون به بهره‌گیری از وسایل الکترونیکی و فناوری‌های جدید نهایتاً سبب شد تا در بسیاری از کشورها بحث مربوط به سند الکترونیکی و اعتبار آن از جنبه‌های حقوقی مورد بحث قرار گرفته و مقررات شایسته‌ای در ارتباط با آن‌ها به تصویب برسد. در نظام حقوقی ایران قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ به این موضوع مهم پرداخت. در این پژوهش که با روش توصیفی-تحلیلی صورت پذیرفته است قصد داریم به بررسی توان اثباتی اسناد الکترونیکی در مقابل دیگر ادله‌های اثبات دعوا بپردازیم. لازم به ذکر است این بررسی با ادله‌هایی که مناسبت، وابستگی و ارتباط شکلی و ماهوی با اسناد الکترونیکی دارند صورت می‌گیرد.

واژگان کلیدی: اثبات دعوا، وسایل الکترونیکی، تجارت الکترونیکی.

Received: 2026/07/05 - Review: 2026/08/09 - Accepted: 2026/09/20

دریافت مقاله: ۱۴۰۵/۰۶/۱۴ - بازنگری مقاله: ۱۴۰۵/۰۵/۱۸ - پذیرش مقاله: ۱۴۰۵/۰۶/۲۹

ارجاع:

عبدی، محمدرضا؛ وزین پور، ساسان؛ (۱۴۰۵)، چالش‌های اسناد الکترونیکی در حقوق ایران، تمدن حقوقی، شماره ۲۸.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author (s) , with publication rights granted to Legal Civilization. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) , which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

CC BY-NC-SA

مقدمه

با وجود مزایای قابل توجهی که در این زمینه مطرح شده، باید به برخی معایب و چالش‌های استفاده از اسناد الکترونیکی اشاره کرد. یکی از مشکلات عمده این است که امکان تغییر و دستکاری اسناد الکترونیکی، به ویژه در فرایند انتقال و واگذاری آن‌ها، به مراتب بیشتر از اسناد کاغذی وجود دارد. همچنین، انکار محتوا یا وجود این اسناد به سادگی قابل انجام است و احتمال گم شدن آن‌ها در فضای وسیع مجازی نیز یک واقعیت محتمل به شمار می‌آید. علاوه بر این، نبود مقررات جامع و کافی در حوزه اسناد الکترونیکی، به همراه عدم تعیین تکلیف روشن برای اجرای قوانین موجود، مشکلاتی را برای کاربران ایجاد کرده است. این مسائل شامل امضای الکترونیکی و دیگر ارکان مرتبط با اسناد الکترونیکی می‌شود. همچنین، وجود قوانین دست و پاگیر سنتی و تفاوت‌های بین سیستم‌ها و نرم‌افزارهای مختلف برای ایجاد و خواندن اسناد، گاهی اوقات باعث می‌شود که امکان بازگشایی یا دسترسی به یک سند خاص غیرممکن گردد. تمامی این عوامل به نوعی مانع از تسریع روند جهانی شدن تعاملات الکترونیکی در کشورهای مختلف شده است.

با این حال، به‌رغم چالش‌ها و موانع موجود، شاهد پیشرفت‌های قابل توجهی در حرکت به سمت جایگزینی سیستم‌های کاغذی با فناوری‌های مبتنی بر وب و استفاده از اسناد الکترونیکی هستیم. این

تغییرات به دنبال دستیابی به سطوح بالاتری از کارایی و اطمینان در فرایندهای اداری و تجاری صورت می‌گیرد. در واقع، بسیاری از سازمان‌ها و نهادها در تلاش‌اند تا با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، بهبود عملکرد خود را تحقق بخشند و به سمت استفاده گسترده‌تر از اسناد الکترونیکی حرکت کنند. این روند نشان‌دهنده عزم جدی برای انطباق با نیازهای روزافزون دنیای دیجیتال است و امیدواری‌هایی را برای آینده‌ای بهتر در زمینه تعاملات الکترونیکی ایجاد می‌کند.

۱- ویژگی‌های اسناد الکترونیک

به‌طور کلی قوانین کشورهای مختلف از اصول مشابهی پیروی می‌کنند. یکی از بارزترین ویژگی‌های این اسناد، قابلیت تکثیر آسان آن‌ها است. درحالی‌که دستگاه‌های فتوکپی به تسهیل کپی‌برداری از اسناد کاغذی کمک کرده‌اند، اما فرایند تکثیر و انتشار نسخه‌های الکترونیکی به مراتب سریع‌تر و راحت‌تر است. همچنین، ممکن است نسخه پرینت‌شده یک سند الکترونیکی با محتوای واقعی آن مطابقت نداشته باشد و اطلاعات مهمی تنها در قالب نسخه الکترونیکی قابل مشاهده باشد؛ بنابراین، داشتن یک کپی الکترونیکی می‌تواند اطلاعات بیشتری نسبت به نسخه چاپی آن ارائه دهد. رایانه‌ها معمولاً اطلاعات را در مکان‌هایی مانند فایل‌های ثبت وقایع یا سربرگ‌ها ذخیره می‌کنند که به راحتی در دسترس کاربران نیستند. بسیاری از کاربران از وجود انواع اطلاعاتی که توسط سیستم‌های کامپیوتری ثبت و ذخیره می‌شوند، آگاه نیستند.

علاوه بر این، اسناد الکترونیکی قابلیت ذخیره‌سازی فشرده‌تری دارند که این امر جابه‌جایی و انتقال آن‌ها را نسبت به مدارک کاغذی بسیار ساده‌تر می‌کند. در مورد اسناد کاغذی، معمولاً افراد به تنهایی قادر به بازبینی مدارک موجود هستند و می‌توانند مطالب دلخواه را به راحتی حذف یا تغییر دهند. اما اسناد الکترونیکی دسترسی به یادداشت‌های غیررسمی ارسال‌شده از طریق ایمیل را نیز فراهم می‌آورند. حتی اگر نسخه‌های چاپی یک سند در دسترس باشد، ممکن است پیش‌نویس اولیه تنها

به صورت الکترونیکی موجود باشد. همچنین، نسخه‌های الکترونیکی ممکن است شامل اطلاعات اضافی یا رمزهای پنهان باشند که می‌توانند برای شناسایی تغییرات انجام شده^۱ مورد استفاده قرار گیرند (پورمحمد گلزاری نویر و مکرمی، ۱۳۹۳).

از دیگر ویژگی‌های بارز اسناد الکترونیکی، توانایی آن‌ها در ایجاد قانع‌کنندگی بیشتر نسبت به اسناد کاغذی است. به عنوان مثال، یک سند صوتی یا چندرسانه‌ای که از طریق یک سیستم الکترونیکی منتقل می‌شود، می‌تواند تأثیر بیشتری بر مخاطب بگذارد. این نوع اسناد قادرند اطلاعات را با سرعت بالا پردازش و انتقال دهند، زمان انجام کارها را به حداقل برسانند و در نتیجه بهره‌وری را افزایش دهند. همچنین، اسناد دیجیتال امکان جست‌وجو و دسترسی سریع به اطلاعات را فراهم کرده و انتقال سوابق را کد را به آرشیو ملی تسهیل می‌کنند. در مشاغل انسانی، دقت انجام کار ممکن است متغیر باشد، درحالی‌که فناوری اطلاعات دقت بالایی را تضمین می‌کند. در زمینه فعالیت‌های پردازشی و محاسباتی، دقت رایانه‌ها به طور قابل توجهی بیشتر از انسان‌ها است.

۲- جایگاه و قدرت اسناد الکترونیک در تقابل با سایر ادله

در دنیای واقعی، همان‌طور که طرفین دعوا ممکن است دلایل خود را ارائه دهند، این امکان نیز وجود دارد که اسناد به داده‌پیام‌های الکترونیکی که به امضای الکترونیک مجهز هستند، با ادله سنتی که در قوانین موجود تعریف شده‌اند، در تعارض قرار گیرد. در این شرایط، طرف مقابل می‌تواند به یکی از ادله سنتی اشاره کند تا اعتبار محتوای سند الکترونیکی را زیر سؤال ببرد یا تأثیر آن را کاهش دهد. برای حل این تعارض، باید به دو نکته توجه کرد: اولاً، ارزشی که قانون برای هریک از ادله نسبت به دیگری قائل شده است و ثانیاً، دلالت هریک از این ادله از منظر قاضی برای اثبات دعوا یا دفاع از آن در مقایسه با دلیل معارض.

۱- مانند تغییر تاریخ یا جزئیات مربوط به تولید و انتشار سند

به عنوان مثال، بر اساس ماده ۱۳۰۹ قانون مدنی، در برابر سند رسمی یا سندی که اعتبار آن در دادگاه محرز شده، دعوایی که مغایر با مفاد آن باشد، نمی تواند به شهادت شهود اثبات شود. البته لازم به ذکر است که این ماده بر اساس نظریه شورای نگهبان در تاریخ ۱۳۶۷/۰۸/۰۸، خلاف شرع شناخته شده است. همچنین، ماده ۱۳۰۸ قانون مدنی قبلاً تصریح می کرد که دعاوی سقوط مانند پرداخت دین، اقاله، فسخ و ابراء در برابر سند رسمی یا سندی که اعتبار آن در دادگاه محرز شده است، حتی اگر موضوع سند کمتر از پانصد ریال باشد، به شهادت قابل اثبات نیست. در نهایت، بر اساس ماده ۱۳۲۴ قانون مذکور، امارات قضایی تنها در دعاوی که به شهادت قابل اثبات هستند یا زمانی که ادله دیگر را تکمیل می کنند، قابل استناد هستند. به عبارتی دیگر، در برابر سند رسمی یا اسناد عادی که حکم سند رسمی را دارند، امارات قضایی قابلیت استناد ندارند.

حال این پرسش مطرح می شود که چگونه می توان تعارض بین دلایل الکترونیکی و دلایل سنتی را حل نمود؟ قانون نمونه آنسیترا ل مصوب ۱۹۹۶ میلادی در بند دوم از ماده ۹ خود بدون تمایز بین امضای الکترونیکی مطمئن و ساده، پیش بینی کرده است که قدرت اثباتی داده های الکترونیکی باید با توجه به میزان اطمینان به روش ایجاد، نگهداری یا مبادله داده ها و همچنین با توجه به شیوه های محافظت از تمامیت اطلاعات و نحوه شناسایی فرستنده پیام و سایر ملاحظات مرتبط ارزیابی شود. این رویکرد نشان دهنده اهمیت توجه به ویژگی های خاص اسناد الکترونیکی و چگونگی تعامل آن ها با ادله سنتی در نظام حقوقی است. قانون نمونه آنسیترا ل مصوب ۱۹۹۶ میلادی در واقع به قاضی این اختیار را می دهد که ارزش دلایل الکترونیکی را با توجه به معیارهای خاصی که در متن قانون ذکر شده، تعیین کند. این در حالی است که در نظام ادله قانونی حاکم بر حقوق ایران، این مسئولیت به قاضی واگذار نشده و ارزش اثباتی ادله به طور مشخص تعریف شده است.

اسناد الکترونیکی قابلیت استناد دارند و در حقوق ایران، ارزش اثباتی این اسناد بر اساس تفکیک بین اسناد مطمئن و غیرمطمئن متفاوت است. پرسشی که به ذهن می‌رسد این است که این اسناد که به‌عنوان دلیل مورد استناد قرار می‌گیرند، در مقایسه با سایر ادله در چه جایگاهی قرار دارند؟ جایگاه اسناد الکترونیکی در تقابل با دیگر ادله الکترونیکی و سنتی، موضوعی است که پاسخ آن باید بر اساس قوانین و مقررات مربوطه مشخص شود و دادرس در انتخاب دلیل برتر، ملزم به رعایت این قوانین است و آزادی عمل ندارد. با توجه به این که تعریف سند به استفاده از جوهر و کاغذ وابسته نیست و روش‌های نگارش به مرور زمان تغییر می‌کند، می‌توان گفت که سند الکترونیکی نیز از اقسام اسناد موضوع ماده ۱۲۵۸ قانون مدنی ایران محسوب می‌شود؛ بنابراین، این اسناد جدید نیستند بلکه شکل جدیدی از اسناد هستند. به همین دلیل، اسناد الکترونیکی نیز مانند اسناد سنتی، دارای ارزش اثباتی هستند و تفاوت آن‌ها با اسناد سنتی در شکل آن‌ها است. برخلاف اسناد سنتی که به رسمی و غیررسمی تقسیم می‌شوند، اسناد الکترونیکی به دو دسته مطمئن و غیرمطمئن تقسیم‌بندی می‌شوند و ارزش اثباتی آن‌ها نیز بر همین اساس مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. به‌عبارت دیگر، اسناد الکترونیکی غیرمطمئن^۲ دارای ارزش اثباتی مشابه با اسناد سنتی هستند، درحالی که اسناد الکترونیکی مطمئن از ارزش اثباتی بالاتری برخوردارند اما همچنان پایین‌تر از اسناد رسمی قرار می‌گیرند.

گسترش داده‌ها در فضای سایبر و دشواری‌های انتساب داده‌پیام‌ها و احراز اصالت و صحت این داده‌ها در محاکم، موجب شده است که برخی حقوق‌دانان نسبت به پذیرش ادله الکترونیکی به‌عنوان دلایل معتبر تردید کنند. با این حال، قانون‌گذار ایران ارزش اثباتی این ادله را در قوانین مختلف مانند قانون جرائم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸ و قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ به رسمیت شناخته است؛ بنابراین، اسناد الکترونیکی نیز همانند اسناد سنتی دارای ارزش اثباتی هستند. وجه تمایز آن‌ها در این

است که برخلاف تقسیم‌بندی اسناد سنتی به رسمی و غیررسمی، اسناد الکترونیکی به دو دسته مطمئن و غیرمطمئن تقسیم می‌شوند و ارزش اثباتی آن‌ها نیز بر اساس این تقسیم‌بندی سنجیده می‌شود. با این حال، نظام حقوقی ایران در زمینه جمع‌آوری و استنادپذیری ادله الکترونیکی^۳ و اسناد الکترونیکی با چالش‌هایی مواجه است. برای رفع این چالش‌ها، ارتقای سطح دانش فنی در شیوه‌های جمع‌آوری، مستندسازی و ارائه ادله الکترونیکی به مراجع قضایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (کاتوزیان، ۱۴۰۳، ۳۷).

۳- قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲

در سال ۱۳۸۲، جمهوری اسلامی ایران قانونی تحت عنوان قانون تجارت الکترونیک را به تصویب رساند که هدف آن شناسایی و تنظیم معاملات و اسناد الکترونیکی بود. این قانون به عنوان یک گام مهم در راستای تنظیم‌گری در حوزه تجارت، به چالش‌های موجود در این زمینه پاسخ داد. پیش از تصویب این قانون، امکان استناد به برخی مقررات مانند ماده ۲۱۹ و ۲۲۳ قانون مدنی وجود داشت که تا حدودی ابهامات و موانع موجود در تجارت الکترونیک را برطرف می‌کرد. ماده ۲۱۹ قانون مدنی تصریح می‌کند که تمامی عقود مطابق با قانون، برای طرفین و قائم‌مقام‌های آن‌ها لازم‌الاتباع است. همچنین، ماده ۲۲۳ قانون فوق بیان می‌دارد که هر معامله‌ای که واقع شده باشد، بر صحت آن محمول است مگر اینکه ه فساد آن به اثبات برسد. این دو قاعده از قانون مدنی، شامل تمامی قراردادها و معاملات، چه سنتی و چه الکترونیکی، می‌شود و بر اساس آن‌ها می‌توان اعتبار این نوع معاملات را تأسیس کرد.

با این حال، به دلیل گسترش روزافزون استفاده از قراردادها و اسناد الکترونیکی، قانون‌گذار با توجه به اصول مندرج در قانون نمونه آنستیرال مصوب ۱۹۹۶ میلادی، اقدام به تدوین مجموعه‌ای از قواعد

برای یکپارچه‌سازی و قاعده‌مند ساختن قوانین مربوط به تجارت الکترونیک نمود. این تلاش‌ها منجر به تصویب قانون تجارت الکترونیک در سال ۱۳۸۲ شد که هدف آن ایجاد یک چهارچوب قانونی مشخص برای فعالیت‌های تجاری در فضای دیجیتال و تضمین اعتبار معاملات الکترونیکی بود (ساوری، ۱۳۹۳).

۴- اصلاحات قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲

هرچند که قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲ در زمان تصویب خود به‌عنوان یک اقدام پیشرو و نوآورانه تلقی می‌شد و ایران توانسته بود پیش از بسیاری از کشورهای دیگر، قوانین مربوط به مبادلات الکترونیک، اصالت داده‌پیام‌ها و امضای الکترونیک مطمئن را تدوین و تصویب کند، اما نمی‌توان از نقاط ضعف و مواردی که در این قانون مغفول مانده‌اند، غافل شد. یکی از مهم‌ترین مسائلی که ضرورت ایجاد مقررات جدیدتر و به‌روزتر در حوزه تجارت الکترونیک را نمایان می‌سازد، این است که قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲ بیشتر بر جنبه‌های عمومی مبادلات الکترونیکی و الزامات کلی آن تمرکز کرده است، تا بر روابط تجاری خاص و جزئیات مربوط به اوراق تجاری و اسنادی که در دیگر کشورها تحت عنوان اسناد تجاری^۴ شناخته می‌شوند، از جمله برات و سفته.

در ماده اول این قانون به صراحت به کاربرد آن در زمینه تسهیل و ایمن‌سازی مبادلات اطلاعات در بسترهای الکترونیکی اشاره شده است. با این حال، در دیگر ماده‌های قانونی به سختی می‌توان نشانه‌ای از توجه به ویژگی‌های خاص ارتباطات تجاری یا اوراق و اسناد تجاری یافت. به‌ویژه، ماده‌های قانونی تصویب‌شده‌ای مانند ماده ۵ که به اعتبار قراردادهای خصوصی مرتبط با تغییر در تولید، ذخیره، ارسال و پردازش داده‌پیام‌ها اشاره دارد، ماده ۸ درباره اصالت داده‌پیام‌ها و همچنین ماده‌های ۱۲ و ۱۳ که به ارزش اثباتی داده‌پیام‌ها پرداخته‌اند، همگی دارای جنبه‌های کلی و عمومی هستند.

ظهور و گسترش پدیده اینترنت و پیشرفت روزافزون تجارت الکترونیکی، تغییرات اساسی در ساختارهای سنتی مرتبط با فعالیت‌های اداری و تجاری را اجتناب‌ناپذیر کرده است. در این راستا، برخی مسائل از جمله نیاز به همگامی با الزامات جدید دنیای تجارت، نظیر سرعت، کاهش هزینه‌ها و تطابق اسناد الکترونیکی با داده‌های دیجیتال، به تقویت ایده ثبت الکترونیکی کمک کرده است. همچنین، در بخش‌های مختلف تجارت، به‌ویژه در زمینه مبادلات رمز ارزی، تقاضای فزاینده‌ای برای شفاف‌سازی مبادلات و اسناد دیجیتال وجود دارد که تمایز آن‌ها با تجارت و اوراق الکترونیکی را ضروری می‌سازد.

تاکنون هیچ قانون مشخص و راهگشایی برای تنظیم مبادلات و اسناد تجاری دیجیتال به تصویب نرسیده است و این خلاء قانونی باعث سردرگمی فعالان این حوزه شده است. درحالی که ایران سال‌ها است که از مراحل ابتدایی بانکداری الکترونیک و استفاده از اسناد الکترونیک عبور کرده، تلاش‌های زیادی برای ورود به عرصه بانکداری دیجیتال و مبادلات داده محور انجام شده است. بخشی از این تلاش‌ها به مبادلات رمز ارزی و اسناد تجاری دیجیتال و همچنین استفاده از قراردادهای هوشمند مربوط می‌شود. به نظر می‌رسد که نخستین گام برای رونق بخشیدن به بانکداری دیجیتال و تسهیل تجارت ملی و بین‌المللی با بهره‌گیری از اسناد دیجیتال نظیر برات و سفته دیجیتال، تدوین یک چهارچوب حقوقی برای فناوری دفتر کل توزیع شده^۵ باشد. در چهارچوب حقوقی کنونی ایران، مقررات کافی برای مسائل مرتبط با توسعه فناوری‌های نوین مانند دفتر کل توزیع شده وجود ندارد (السان، ۱۳۸۳).

۵- کارکردهای اساسی سند و مقایسه آن با سند الکترونیک

در دنیای کنونی، شیوه‌های ارتباط اجتماعی به سرعت در حال تحول و پیشرفت است و به تبع آن، معاملات و تعاملات حقوقی نیز دچار تغییرات شگرفی شده‌اند. بخش عمده‌ای از فعالیت‌های تجاری

امروز در بستر اینترنت و با استفاده از ابزارهای الکترونیکی انجام می‌شوند. این ابزارها به دلیل تسهیل و سرعتی که به کاربران ارائه می‌دهند، به یکی از ارکان اصلی در ثبت و تثبیت حقوق اشخاص تبدیل شده‌اند. متعاملین برای انعقاد قراردادها و ثبت جزئیات مربوط به آن‌ها، از تکنولوژی‌های نوین مانند اینترنت، پست الکترونیک، فکس و تلفن استفاده می‌کنند. در این شرایط، وسیله‌ای که برای ضبط و نگهداری مفاد قرارداد و شرایط آن به کار می‌رود، دیگر سند کاغذی نیست، بلکه به شکل سند غیرکاغذی و با استفاده از فناوری‌های الکترونیکی تولید می‌شود. البته این اسناد قابلیت تبدیل به نسخه‌های کاغذی را نیز دارند. در چنین وضعیتی، سندی که حقیقت امر را حفظ می‌کند، از نظر شکلی با تعریف ماده ۱۲۵۸ قانون مدنی متفاوت است.

با توجه به تعریف ارائه‌شده در ماده ۱۲۸۴ قانون مدنی، اطلاق واژه «سند» به این نوع مستندات ممکن است منطقی به نظر نرسد؛ اما یکی از جنبه‌هایی که می‌تواند در تفسیر سند و تعیین مصادیق آن مؤثر باشد، کارکردهای آن است. فلسفه وضع مقررات قانونی درخصوص ادله اثبات واقعیت، دستیابی به احقاق حق و اجرای عدالت است و سند نیز از این قاعده مستثنی نیست. هرچند قانون‌گذار در ماده ۱۲۸۴ به تعریف سند پرداخته است، نحوه برخورد محاکم قضایی با این تعریف و تفسیرهای مختلف آن توسط حقوقدانان، باعث ایجاد ابهامات قابل توجهی درخصوص قابلیت استناد برخی اسناد، به‌ویژه اسناد الکترونیک شده است؛ بنابراین، تشریح و تفسیر کارکردهای اساسی سند می‌تواند در رفع این ابهامات و پذیرش سند الکترونیک به‌عنوان یکی از اقسام اسناد موضوع ماده ۱۲۵۸ قانون مدنی مؤثر واقع شود.

اگرچه قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ تا حدی به حل این ابهامات کمک کرده است، اما روشن‌سازی زوایای تاریک این موضوع نیازمند بحث و بررسی دقیق و موشکافانه‌ای است که بتواند وجدان حقوقدانان و قضات را قانع کند؛ افرادی که در بعد نظری و عملی با این موضوع مواجه هستند. بر اساس قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ و همچنین قانون نمونه تجارت الکترونیک

آنستیرال مصوب ۱۹۹۶ میلادی، سند الکترونیک مجموعه‌ای از امضای الکترونیک و داده پیام است که با استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعات تولید، ارسال، دریافت، ذخیره و پردازش می‌شود. پذیرش این موضوع که اسناد الکترونیک نیز جزء مصادیق اسناد موضوع ماده ۱۲۵۸ قانون مدنی هستند، می‌تواند با استفاده از نظریه معادل‌های کارکردی تسهیل شود. در این نظریه، به جای محدود کردن نوشته‌ها به قالب خاص، کارکردهای اساسی آن‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد. نظریه معادل‌های کارکردی به این نکته اشاره دارد که قالب و شکل نوشته اهمیت چندانی ندارند و در واقع، توجه اصلی به محتوای نوشته معطوف می‌شود. این نظریه نخستین بار در راهنمای تصویب قانون نمونه تجارت الکترونیک آنستیرال مطرح شد و آثار منتشر شده از سوی این نهاد تأثیر چشمگیری بر توسعه و رواج این نظریه داشته است. کارکردهای اساسی یک نوشته را می‌توان به این صورت خلاصه کرد: قابلیت خوانده شدن، قابلیت ارائه، قابلیت دوام، قابلیت انتساب و عدم قابلیت تغییر (بختیاروند و نخجوانی، ۱۳۸۴، ۱۱۲).

بر اساس تعریف قانون مدنی، سند به‌عنوان نوشته تعبیر شده است. در ادامه، کارکردهای فوق‌الذکر را به اجمال بررسی خواهیم کرد تا مشخص شود آیا سند الکترونیک می‌تواند از چنین ویژگی‌هایی برخوردار باشد و آیا می‌توان آن را به‌عنوان یکی از اقسام اسناد موضوع ماده ۱۲۵۸ قانون مدنی تلقی کرد یا خیر؟ قابلیت خوانده شدن یکی از کارکردهای اساسی نوشته‌ها است که به محض تنظیم و ایجاد یک سند محقق می‌شود. این قابلیت به وضوح در دسترس قرار می‌گیرد و استفاده‌کننده می‌تواند محتوای آن را بخواند و مورد بهره‌برداری قرار دهد. اسناد الکترونیک نیز دقیقاً همین قابلیت را دارند، هرچند به شکلی متفاوت از اسناد سنتی. پس از ثبت یک سند الکترونیک در حافظه رایانه، این سند به مفاهیم قابل رویت تبدیل می‌شود و با انتقال آن بر روی صفحه نمایشگر رایانه، به راحتی قابل خواندن است.

قابلیت ارائه یکی دیگر از ویژگی‌های مهم اسناد است. معمولاً اسناد سنتی به راحتی و بدون مشکل قابل ارائه هستند و در صورت نیاز، این قابلیت برای آنها وجود دارد که به سادگی به دیگران و یا محاکم ارائه شوند. اما در مورد اسناد الکترونیک ممکن است تصور شود که شرایط متفاوت است. با این حال، با اندکی دقت مشخص می‌شود که اسناد الکترونیک نیز از قابلیت ارائه بهره‌مندند و حتی می‌توان ادعا کرد که این قابلیت در برخی موارد بهتر از اسناد سنتی است. زیرا علاوه بر امکان تبدیل اسناد الکترونیک به نسخه‌های کاغذی با استفاده از چاپگر، می‌توان این اسناد را با استفاده از حافظه‌های جانبی مانند دیسک‌های سخت، لوح‌های فشرده یا حافظه‌های فلش جابه‌جا کرده و محتویات آنها را ارائه داد. همچنین، با استفاده از وسایل الکترونیکی مانند تلگراف، تلکس یا پست الکترونیک، امکان ارائه محتویات این اسناد وجود دارد.

به این ترتیب، با توجه به کارکردهای مذکور، می‌توان به بررسی بیشتر قابلیت‌های سند الکترونیک پرداخت تا روشن شود که آیا می‌تواند به‌عنوان یکی از اقسام اسناد مورد پذیرش قانون مدنی قرار گیرد یا خیر؟ قابلیت دوام اسناد سنتی معمولاً با گذشت زمان حفظ می‌شود و این ویژگی در مورد اسناد الکترونیک نیز صادق است. بیشتر سیستم‌های رایانه‌ای به گونه‌ای طراحی شده‌اند که داده‌ها و پیام‌ها بر روی یک فایل پشتیبانی مرکزی نگهداری می‌شوند و این ذخیره‌سازی ممکن است برای مدت نامعین ادامه یابد. به‌عنوان مثال، بسیاری از سیستم‌های پست الکترونیک قادرند یک سند کامل از ارتباطات را ایجاد کنند که دقیقاً همان متنی را شامل می‌شود که توسط کاربر ارسال شده است. این ویژگی احتمال عدم درک مطلب و همچنین خطر محو شدن حافظه در هنگام بازیابی بعدی نامه الکترونیک را به حداقل می‌رساند. علاوه بر این، نامه‌های الکترونیک معمولاً اطلاعاتی را درخصوص انتقال و دریافت ذخیره می‌کنند؛ این اطلاعات می‌تواند شامل نام فرستنده و گیرنده، تاریخ و ساعت ارسال و دریافت پیام‌ها و تأییدیه‌هایی مبنی بر دریافت نامه باشد؛ بنابراین، درحالی‌که اسناد سنتی

ممکن است به واسطه حوادث غیرمترقبه مانند سیل یا زلزله آسیب ببینند، اسناد الکترونیک از ثبات بیشتری برخوردارند و قابلیت تکثیر آن‌ها به تعداد نامحدود نیز وجود دارد (صنایعی، ۱۳۸۵، ۲۲۹).

قابلیت انتساب یکی دیگر از ویژگی‌های مهم اسناد است. در اسناد سنتی، شناسایی نویسنده معمولاً از طریق امضاء یا کارشناسی خط امکان‌پذیر است. در مورد اسناد الکترونیک نیز این امکان وجود دارد که با استفاده از دفاتر خدمات صدور گواهی امضاءهای الکترونیک، هویت دیجیتالی افراد با به کارگیری رمزها و الگوریتم‌های خاص در فرایند امضاءهای دیجیتال تأمین شود. همچنین، با استفاده از خطوط ارتباطی مخابراتی و ماهواره‌ای، شناسایی شخصی که سند الکترونیک به او منتسب است، امکان‌پذیر می‌باشد. در برخی کشورها، مانند ایالات متحده آمریکا، کاربران در مکان‌های عمومی نظیر کافی‌نت‌ها برای ورود به فضای مجازی باید اطلاعات شخصی خود مانند شماره شناسنامه را ثبت کنند. این در حالی است که کافی‌نت‌ها به مراجع مربوطه مانند اداره ثبت احوال متصل هستند و صحت اطلاعات ورودی را به صورت لحظه‌ای بررسی می‌کنند. اگر اطلاعات وارد شده نادرست باشد، از ورود کاربر جلوگیری می‌شود و این امر موجب ثبت مشخصات صحیح کاربر شده و امکان شناسایی وی را فراهم می‌آورد (سرمدسعیدی و میرابی، ۱۳۹۶، ۸۳).

عدم قابلیت تغییر نوشته یکی دیگر از ویژگی‌های مهم اسناد است. در اسناد سنتی، تغییر متن به سادگی قابل شناسایی است. امروزه، با استفاده از روش‌های ایمنی در محیط مجازی، اسناد الکترونیک نیز از هرگونه تغییر در محتویات خود محافظت می‌شوند. به عنوان مثال، سیستم‌ها با ایجاد فایل‌های مخفی تغییرات و زمان آن‌ها را ثبت کرده و نگهداری می‌کنند. همچنین، در برخی موارد با استفاده از روش‌های خاصی از هرگونه تغییر در متن جلوگیری به عمل می‌آید. یکی از رایج‌ترین روش‌ها برای جلوگیری از تغییر محتویات استفاده از امضاءهای دیجیتال است؛ بنابراین، اسناد الکترونیک نسبت به اسناد سنتی حتی کمتر در معرض تغییر قرار دارند (سرمدسعیدی و میرابی، ۱۳۹۶، ۸۳).

نتیجه

در عصر حاضر، دیگر نمی‌توان به قواعد و شیوه‌های سنتی کهن در انعقاد معاملات تجاری و روابط حقوقی پایبند بود. بلکه ضروری است که با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، به تدوین قواعد و مقرراتی پرداخته شود که ضمن تسهیل و تسریع فرایندها، به کاهش هزینه‌ها و افزایش امنیت مالی و روانی منجر گردد. تجار و بازرگانان مدت‌ها است که برای حفظ، ثبت و ضبط وقایع تجاری خود و استناد به آن‌ها در مواقع ضروری، به ادله الکترونیکی به ویژه اسناد الکترونیکی روی آورده‌اند. در این زمینه، شیوه‌های انکار، تردید و ادعای جعل که به‌عنوان روش‌های متداول برای تکذیب اصالت اسناد در دلایل الکترونیکی مطرح بودند، دچار تغییرات اساسی شده‌اند. اکنون، مدعی اصالت سند باید از روش‌های فنی مناسب برای اثبات اعتبار و صحت ادله الکترونیکی استفاده کند. سند به معنای نوشته‌ای است که در مقام دعوی یا دفاع قابلیت استناد دارد و به دو نوع سند عادی و سند رسمی تقسیم می‌شود. بر اساس قانون مدنی، سند رسمی به نوشته‌ای اطلاق می‌شود که توسط مأموران رسمی و در حدود صلاحیت قانونی آنان تنظیم گردد. داده پیام به هر نمادی از واقعه یا اطلاعات اشاره دارد که با استفاده از فناوری‌های نوین الکترونیکی تولید، ارسال، دریافت و ذخیره می‌شود. سند الکترونیکی نیز نوعی داده پیام است که در مقام دعوی یا دفاع قابلیت استناد دارد.

ماده ۶ قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ تصریح می‌کند که هرگاه وجود یک نوشته از نظر قانون ضروری باشد، داده پیام معادل نوشته محسوب می‌شود؛ بنابراین، می‌توان گفت هر زمان که وجود سندی لازم باشد، داده پیام قادر است جایگزین آن شود. علاوه بر این، ماده ۱۲ قانون مذکور بیان می‌کند که اسناد و ادله اثبات دعوی ممکن است به شکل داده پیام باشند و هیچ محکمه یا اداره دولتی نمی‌تواند ارزش اثباتی داده پیام را صرفاً به دلیل شکل و قالب آن رد کند. همچنین، ماده ۷ قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ تصریح می‌کند که هرگاه قانون نیاز به امضاء داشته باشد،

امضای الکترونیک نیز معتبر خواهد بود.

این تحولات نشان‌دهنده ضرورت انطباق قوانین با پیشرفت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات است تا بتواند پاسخگوی نیازهای جدید جامعه باشد و امنیت حقوقی را در محیط دیجیتال تضمین کند. سند الکترونیکی به‌عنوان یک ابزار نوین حقوقی، دارای سه رکن اساسی مشابه اسناد کاغذی است که شامل نوشته بودن، قابلیت استناد در مقام دعوی، دفاع و امضاء می‌باشد. سند الکترونیکی عادی که با امضای مطمئن همراه است، به نوعی داده پیام اطلاق می‌شود که صحت صدور امضای الکترونیکی آن توسط امضاءکننده، از سوی مرجع قانونی معتبر تأیید شده است.

در ایران، این مراجع تحت عنوان دفاتر خدمات صدور گواهی امضای الکترونیکی شناخته می‌شوند. این اسناد با رعایت یک سامانه اطلاعاتی مطمئن ذخیره می‌شوند و در مواقع لزوم به راحتی قابل دسترسی هستند. ازسوی دیگر، سند الکترونیکی عادی با امضای ساده به داده پیامی اطلاق می‌شود که صحت صدور امضای الکترونیکی آن توسط مرجع گواهی امضاء تأیید نشده و برای امضای آن تنها از امضاهای غیرمطمئن و ساده استفاده شده است. بر اساس نحوه صدور این اسناد، هریک از آنها دارای درجه‌ای از ارزش اثباتی و قدرت استناد هستند. ظهور فناوری دیجیتال در کنار حقوق خصوصی، به ویژه در زمینه قراردادهای نیازمند بررسی و تحلیل‌های جدیدی است.

برای رفع چالش‌های موجود بین این دو حوزه، حقوقدانان نمی‌توانند بدون آگاهی از اطلاعات بنیادی این فناوری‌ها، مفاهیم حقوق خصوصی را در تجارت الکترونیک به کار گیرند. در دنیای امروز، همانند گذشته، نمی‌توان به قواعد و شیوه‌های قدیمی برای انعقاد معاملات تجاری و روابط حقوقی پایبند بود. بلکه ضروری است که با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، قواعد و مقرراتی وضع شود که ضمن تسهیل و تسریع فرایندها، به کاهش هزینه‌ها و ایجاد امنیت مالی و روانی منجر گردد.

ملاحظات اخلاقی: موارد مربوط به اخلاق در پژوهش و نیز امانتداری در استناد به متون و

ارجاعات مقاله تماماً رعایت گردیده است.

تعارض منافع: تعارض منافع در این مقاله وجود ندارد.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش بدون تأمین اعتبار مالی نگارش یافته است.

منابع

- السان مصطفی، ۱۳۸۳، جایگاه امضای دیجیتالی در ثبت اسناد به شیوه الکترونیکی، **ماهنامه کانون**، شماره ۵۵.
- بختیاروند، مصطفی و نجوانی، رضا، ۱۳۸۴، اعتبار قانونی امضاءهای الکترونیکی، **دومین کنفرانس بین‌المللی فناوری اطلاعات و دانش**.
- پورمحمد گلزاری نویر، مژده و مکرمی، علی محمد، ۱۳۹۳، اصول و ویژگی‌های حقوقی حاکم بر اسناد الکترونیکی، **فصلنامه تحقیقات حقوقی آزاد**، شماره ۲۴.
- ساورایی، پرویز، ۱۳۹۳، تحلیل حقوقی سند الکترونیک، **فصلنامه تحقیقات حقوقی**، شماره ۶۵.
- سرمدسعیدی، سهیل و میرابی، وحیدرضا، ۱۳۹۶، تجارت الکترونیک، چاپ دوم، تهران، انتشارات پرسیمان.
- صناعی، علی، ۱۳۸۵، **تجارت الکترونیک در هزاره سوم**، چاپ سوم، اصفهان، انتشارات جهاد دانشگاهی.
- کاتوزیان ناصر، ۱۴۰۳، **اثبات و دلیل اثبات**، چاپ سیزدهم، تهران، انتشارات میزان.

Legal Civilization

ISSN: 2873-1841
ISSN: 2873-1922

No.28- Summer 2026

Legal Effects Arising from the Opening of Letters of Credit on the Buyer and the Beneficiary

Homayoun Mafi, Mohsen Raeisi, Ahmadreza Amiri Larijani

Examining the Potential for International Criminal Justice to Address Ecocide in the Context of Climate Change

Sobhan Tayebi, Majede Magholi

Analyzing the Nature and Mechanism of Enforcing Decisions of the International Court of Justice with an Emphasis on the Court's Practice in Facing Legal Lacunae

Somayah Rahmanian, Pouria Ebrahimzadeh

Prohibiting the Abuse of Emergency in the Iranian Legal System

Zeinab Ghaderi, Abdolmajid Yousefi, Sattar Fakhræi

Comparative Study of the Automatic Termination Clause in Iranian Law and the Contract Avoidance Mechanism under the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods

Hakime Mahmood Soltani, Mahdi Sheikh Mahmoodi

A Comparative Study of the Elements and Principles of Criminalizing Collusion to Commit a Crime in Iranian and French Criminal Law

Saber Sayyari Zohan

Challenges of Electronic Documents in Iranian Law

Mohammadreza Abdi, Sasan Vazin Puor

The Dual Role of Artificial Intelligence in Countering Misinformation and Deep Forgery: Challenges and Solutions

Atefeh Lorkijori, Seyed Ahmad Peyrovnaziri

Legal Nature of the Foundational Condition in Imamiyya Jurisprudence and Iranian Law; Explaining the Bases of Its Validity and Its Scope in Civil Partnership Contracts

Seyyed Alireza Hosseini, Mohammadreza Rostami, Tahere Jafari

A Jurisprudential Legal Study of the Status and Role of Wills of Intestate Persons in Determining the Disposition of Property After Death

Sayede Nazanin Mousavi

Foundations, Conditions and Effects of Criminal Sentences in the Iranian Criminal System

Kamran Rahimi Sekkeh Ravani

A Jurisprudential Study of the Invalidity of Transactions in the Law Requiring Official Registration of Immovable Property Transactions

Mahdi Rajaean, Jafar Ghajeh Beigloo

Child and Adolescent Victimization in the Metaverse: a Review of Understanding Causes to Prevention and Countermeasures

Javad Cheraghi

Analysis of the Supporting Roles of the Convention on the International Sale of Goods in Facilitating and Protecting International Trade

Esmail Chogani

The Function of the Prosecutors Criminal Policy in the Prevention and Prosecution of Crimes Violating Public Rights

Vahid Kioumars

Comparative Study of the Rule of Independence of Arbitration Clause in Iranian, French, English Law and the UNCITRAL Model Law; Theories and Practices

Saeed Johar

the Legal Status of Transactions of Periodically Insane Persons in the Law of Iran and England

Amirmohammad Tavakoli, Setayesh Haj Rajabali Tehrani, Fatemeh Allahverdi, Amirreza Noghavi

The Impact of Strict Laws on Drug-related Behaviors

Hamidreza Ghanaatian

The Peaceful Role of Nuclear Energy in Iranian law and the International System with a New Approach

Mojahed Amiri, Fatemeh Asgharzadeh Shirazi

The Impact of New Technologies, Smartification, and Digital Transformation on the Implementation of the Mandatory Registration Law

Negar Fouladi, Vajihe Mohseni

Criminological Analysis of Smuggling of Goods in Hormozgan Province

Ahmad Padidar, Mohammad Kamali

Smart Contract in the Iranian Legal System

Mahdi Salehi Zadeh

Legal Challenges of E-Government and Government Civil Liability

Saeed Sardashti Birjandi

the Principle of Impartiality of the Reason for Education in the Iranian Criminal Procedure

Mohammadhasan Malek Mohammadi

Qualitative Analysis of the Foundations and Scope of Criminal Liability in the Commission of Crimes Caused by Restless Legs Syndrome: the Interaction of Neuromotor Disorder with the Elements of Fault and Attributability

Zahra Enalouy Esfahani

The Relationship Between Rule and Exception in Iranian Civil Law with Emphasis on the Principle of the Binding Force of Contracts and Its Exceptions

Amirreza Alitabar

Institutional Castling: Military Enlistment and Mass Incarceration in the United States

Bryan L. Sykes, Amy Kate Bailey, Yasser Shakeri